

ARKADIUSZ MARCINIAK*

Stanisław Tabaczyński – pro memoria

Profesor Stanisław Tabaczyński, członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, urodził się 1 kwietnia 1930 roku w Poznaniu. Zmarł 28 listopada 2020 roku w Konstancinie.

W latach 1950–1955 studiował archeologię na Uniwersytecie Poznańskim. Studia ukończył krótko przed tym, jak uczelnia została przemianowana na Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Już w czasie studiów rozpoczął pracę w ówczesnej Katedrze Archeologii, gdzie pracował do 1956 roku. W tym samym roku został zatrudniony w utworzonym trzy lata wcześniej Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, który w 1992 roku został przemianowany w Instytut Archeologii i Etnologii PAN. W pierwszych dwunastu latach był związany z oddziałem poznańskim Instytutu,

aby w 1968 roku przenieść się do Warszawy. W latach 1978–1992 kierował nowo utworzonym tam Zakładem Metodologii Badań Archeologicznych.

Profesor Tabaczyński przygotował rozprawę doktorską zatytułowaną *Funkcje pieniężne skarbów wczesnopolskich* pod kierunkiem prof. Witolda Hensla, którą obronił w 1960 roku. Stopień doktora habilitowanego otrzymał w 1970 roku na podstawie książki pt. *Neolit środkowoeuropejski. Podstawy gospodarcze*. W 1983 roku został profesorem tytularnym. W 2000 roku przeszedł na emeryturę. W żadnej mierze nie oznaczała ona kresu jego zawodowej aktywności. Do końca życia pozostawał zaangażowany w wiele prowadzonych równolegle przedsięwzięć naukowych.

W 1989 roku został wybrany na członka korespondenta Polskiej Akademii Nauk, a 1994 roku został jej członkiem rzeczywistym. Był bardzo aktywnym członkiem Akademii, nie tylko zaangażowanym w wiele realizowanych przez nią obszarów działania,

* Prof. dr hab. Arkadiusz Marciniak (arekmar@amu.edu.pl), Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ale także inicjującym nowe przedsięwzięcia. Początki członkostwa prof. Tabaczyńskiego w Akademii przypadły na lata fundamentalnych zmian politycznych w Europie. Szczególnie intensywnie wspierał i aktywnie uczestniczył w wielu przedsięwzięciach związanych z procesem integracji jej części zachodniej i wschodniej. W latach 1993–2001 był delegatem PAN w Międzynarodowej Unii Akademickiej w Brukseli. W latach 1996–2002 był przedstawicielem Wydziału I PAN w Stałym Komitecie Humanistyki Europejskiej Fundacji Nauki w Strasburgu. Zaraz po wyborze do Akademii zainicjował powstanie Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych, który został powołany do życia w 1990 roku. Przez trzynaście lat był jego przewodniczącym. Po zakończeniu kadencji został wybrany przewodniczącym honorowym, którym pozostawał do śmierci. Inicjując powołanie Komitetu, wskazywał na konieczność integracji znacząco wówczas rozproszonego środowiska archeologicznego i stworzenie forum współpracy archeologów reprezentujących różne instytucje i pochodzących ze wszystkich części kraju. W 2003 roku zainicjował powołanie Komisji Antropologii Pradziejów i Średniowiecza przy Komitecie Nauk Pra- i Protohistorycznych, którą kierował do końca życia.

Pomimo tego, że prof. Stanisław Tabaczyński był przez nieomal całe zawodowe życie związany z Polską Akademią Nauk, miał znaczące doświadczenie i osiągnięcia w dydaktyce uniwersyteckiej. W latach 1979–1981 wykładał na Uniwersytecie Warszawskim, a w latach 1982–1997 na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. W roku 1988 prowadził zajęcia na Uniwersytecie Łódzkim. Szczególnie ważny był okres pracy dydaktycznej w Lublinie, który przypadł na niezwykle twórczy okres jego działalności badawczej. Prowadził tam zajęcia z metodyki i metodologii archeologii, opierając je na wypracowanej przez siebie koncepcji badań archeologicznych i ich podstaw teoretycznych i metodologicznych.

Profesor Tabaczyński miał także znaczące doświadczenie dydaktyczne na zagranicznych uczelniach. W latach 1977–1979 wykładał na Uniwersytecie Paris I – Panthéon-Sorbonne, gdzie prowadził zajęcia z zakresu archeologii średniowiecza w Europie Środkowej oraz metodologicznych i historyzoficznych aspektów badań archeologicznych, a także seminaria poświęcone problematyce badań archeologicznych na stanowiskach wielowarstwowych. Prowadził także zajęcia dydaktyczne na szeregu uczelniach włoskich: w Rzymie, Salerno, Bari, Wenecji, Sienie, Mediolanie, Syrakuzach i Viterbo.

Profesor Stanisław Tabaczyński aktywnie uczestniczył w pracach wielu polskich i międzynarodowych organizacji i stowarzyszeń. Był znaczącym członkiem dwóch dużych organizacji archeologicznych – *Union Internationale des Sciences Préhistoriques et protohistoriques* (UISPP) oraz *European Association of Archaeologists* (EAA). Przez wiele lat był członkiem Komitetu Doradczego *European Journal of Archaeology*, czasopisma wydawanego przez EAA. Za swą działalność naukową i dydaktyczną był doceniany

przeze wiele gremiów krajowych oraz międzynarodowych i był wielokrotnie nagradzany. Otrzymał szereg odznaczeń, takich jak m.in. Złoty Krzyż Zasługi (1975), Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1993) oraz Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski (2000).

Profesor Stanisław Tabaczyński był aktywnym i niezwykle wytrwałym badaczem terenowym. Uczestniczył i kierował wieloma misjami wykopaliskowymi zarówno w kraju, jak i poza jego granicami. Rozpoczął swoją terenową działalność udziałem w wielu projektach wykopaliskowych prowadzonych w trakcie badań milenijnych. W jego ramach, w okresie od 1950 do 1960 roku, uczestniczył w pracach wykopaliskowych w Poznaniu, Wrocławiu, Biskupinie, Kołobrzegu i Grodach Czerwieńskich. W latach 1958–1960 kierował badaniami w Nakle nad Notecią. W nieco późniejszym okresie, w latach 1969–1973, kierował badaniami wykopaliskowymi wczesnośredniowiecznego Sandomierza. Z Sandomierzem pozostał bardzo silnie związany do końca życia.

Równie imponująca była aktywność terenowa prof. Tabaczyńskiego poza Polską. Rozpoczęła się w latach sześćdziesiątych XX wieku i trwała, z niewielkimi przerwami, przez ponad 20 lat. Najważniejszym osiągnięciem w tym zakresie było odkrycie pozostałości huty szkła z VII–VIII wieku na wyspie Torcello na Lagunie Weneckiej. W ramach współpracy polsko-włoskiej uczestniczył także w badaniach wykopaliskowych w Castelseprio w Lombardii oraz w Capaccio Vecchia i Civita di Ogliara na południu Włoch. Brał także udział w pracach Polsko-Włoskiej Interdyscyplinarnej Grupy Roboczej Nauk Stosowanych w Archeologii i Ochronie Dziedzictwa Kulturowego. Aktywnie uczestniczył w szeregu przedsięwzięciach realizowanych we współpracy z badaczami francuskimi, które dotyczyły badania opuszczonych wsi. Uczestniczył także w pracach terenowych dwóch stanowisk w Algierii – Casbah w Algierze i Tlemçen.

Osiągnięcia naukowe prof. Stanisława Tabaczyńskiego są wielowątkowe i wieloaspektowe. Nie mieszczą się w standardowo przyjętych kryteriach ocen przyjętych w środowisku archeologicznym, gdzie wyznacza się je chronologicznymi czy geograficznymi atrybucjami. Był niekwestionowanym ekspertem w zakresie wczesnego średniowiecza i neolitu, a także specjalistą w zakresie najdawniejszych dziejów Polski, Włoch, Francji i Algierii. Realizowane projekty i inicjatywy badawcze dotyczące tych zagadnień miały dystynktywny wspólny mianownik. Była nim oryginalna koncepcja kultury. Do najważniejszych jej elementów należały: proces tworzenia materialnych pozostałości przeszłości, procesy długiego trwania, procesy etnogenetyczne i polisemantyzacja kultury. Możliwość osiągnięcia postulowanych celów badawczych miała zagwarantować spójna metodologia badań archeologicznych. Charakteryzować ją miała integracja dwóch równoważnych perspektyw poznawczych: historycznej i antropologicznej. Prowadziło to do

przekonania o konieczności ścisłego współdziałania humanistyki z naukami przyrodniczymi w badaniach archeologicznych. Archeologię rozumiał jako antropologię pradziejów, rozpiętą pomiędzy antropologią a historią.

Konceptualizacja badań na przeszłością w ujęciu Stanisława Tabaczyńskiego powstała jako wypadkowa szeregu elementów. Jest wyraźnie umocowana w tradycji francuskiej szkoły *Annales* oraz poznańskiej szkoły metodologicznej i dodatkowo wzbogacona inspiracją ze środowiska włoskiego, w szczególności zespołu tworzącego Polsko-Włoską Interdyscyplinarną Grupę Roboczą Nauk Stosowanych w Archeologii i Ochronie Dziedzictwa Kulturowego. Szczególne miejsce zajmowała szkoła *Annales*, której prace prof. Tabaczyński wielokrotnie i wszechstronnie analizował i omawiał. W pełni utożsamiał się z jej postulatem łączenia wielu perspektyw w badaniu przeszłości prowadzącym do rozpoznania globalnego charakteru działań ludzkich. Podzielał też inne postulaty szkoły *Annales*, takie jak interdyscyplinarność i globalność historii, zwrot ku historii kultury materialnej oraz „struktury codzienności”. Intensywne kontakty ze szkołą *Annales* wykraczały poza indywidualne inspiracje i korzyści badawcze. Ze względu na ich udostępnienie środowisku archeologicznemu przyniosły znaczący wkład w rozwój polskiej myśli archeologicznej. Kontakty z poznańską szkołą metodologiczną wyznaczały zainteresowania koncepcją kultury Jerzego Kmity, bardzo intensywna przez pewien czas współpraca z Anną Pałubicką czy też późniejszy w czasie spór z Jerzym Topolskim, odnoszący się do koncepcji źródła archeologicznego.

Profesor Tabaczyński jest autorem wielu prac naukowych. Znajdują się wśród nich autorskie prace, monumentalne tomy pod redakcją, artykuły w czasopismach naukowych oraz prace popularnonaukowe. Jego intelektualny dorobek wykracza jednak znacząco poza dane bibliometryczne. Mierzymy go efektywnością i konsekwencją w rozwijaniu zarysowanej powyżej oryginalnej teorii i metodologii badań archeologicznych, prowadzącej do wypracowania wartościowej poznawczo konceptualizacji procesu badawczego w archeologii. W bogatym dorobku naukowym prof. Tabaczyńskiego warto zwrócić uwagę na cztery pozycje, swoiste *opus magnum* jego twórczości.

Pierwszą pracą jest trylogia, wydana pod wspólnym tytułem *Teoria i praktyka badań archeologicznych*. Pierwszy tom *Przesłanki metodologiczne* został wydany pod redakcją Stanisława Tabaczyńskiego oraz Witolda Hensla i Giuseppe Donato i ukazał się w języku polskim w 1996 roku. Kolejne dwa tomy zostały zredagowane przez Stanisława Tabaczyńskiego oraz Witolda Hensla i Przemysława Urbańczyka i ukazały się w języku angielskim. Pierwszy z nich zatytułowany *Acquisition of Field Data at Multi-strata Sites* został wydany w 1995 roku. Trzy lata później ukazała się ostatnia część pracy pt. *Dialogue with the Data. The Archaeology of Complex Societies and its Context in the 90s*. Ini-

cjatywa powstania tej publikacji zrodziła się w efekcie współpracy ze środowiskiem włoskich badaczy i łączyła ze sobą doświadczenia poznańskiej szkoły metodologicznej. Z dzisiejszej perspektywy publikację można uznać za pierwszą kompleksową prezentację koncepcji badawczej Stanisława Tabaczyńskiego. On sam szczególną wagę przypisywał tomowi pierwszemu, który zasadnie uznawał za pierwszy polskojęzyczny podręcznik metodologii archeologii.

Druga synteza znalazła się w wydanym w 2012 roku monumentalnym tomie *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, przygotowanym pod redakcją Stanisława Tabaczyńskiego we współpracy z Dorotą Cyngot, Hanną Kowalewską-Marszałek, Anną Zalewską i piszącym te słowa. Projekt został zrealizowany przez zespół Komisji Antropologii Pradziejów i Średniowiecza przy Komitecie Nauk Pra- i Protohistorycznych. Tom liczy ponad 1300 stron i zawiera prace ponad 60 autorów reprezentujących wszystkie obszary badań obecne w polskiej archeologii i najważniejsze polskie ośrodki badawcze. Pracę przenikają dwa charakterystyczne rysy myśli Tabaczyńskiego. Jednym z nich jest konceptualizacja procesu badawczego w archeologii, na który składają się trzy połączone ze sobą elementy składowe: proces systemowy (społeczno-kulturowy), proces źródlotwórczy (stratyfikacyjny) oraz proces badawczy (odkrywczy). Drugim elementem jest formuła zintegrowanej interdyscyplinarnej koncepcji badań archeologicznych obejmującej nauki humanistyczne i społeczne (archeologia, antropologia kulturowa, historia) oraz nauki przyrodnicze (biologia, etologia, antropologia fizyczna). Tom został bardzo wysoko oceniony przez środowisko archeologiczne i stał się jednym z najważniejszych podręczników akademickich.

Do najważniejszych autorskich prac Stanisława Tabaczyńskiego należy *Neolit środkowoeuropejski. Podstawy gospodarcze*, wydany w 1970 roku. Praca powstała w początkach intensywnych studiów nad neolitem, zarówno bliskowschodnim, jak i europejskim, w okresie dynamicznie przyrastających źródeł oraz aplikacji licznych nowych metod i technik badawczych. Neolit został zdefiniowany w perspektywie fundamentalnych zmian gospodarczych i społecznych jakościowo przekształcających dotychczasowe warunki bytowania człowieka. Przyjęta perspektywa daleko wykraczała poza dominujący dotychczas obraz neolitu, odwołujący się do zmian w kulturze materialnej i technologii wytwórczości przedmiotów z gliny i kamienia.

Równie istotna jest książka pt. *Archeologia średniowieczna – Problemy. Źródła. Metody. Cele badawcze*, wydana w 1987 roku. Zaprezentowana w niej została spójna koncepcja badań archeologicznych, ze szczegółowo omówionymi jej etapami, podkreślona została jej interdyscyplinarność oraz konieczność integracji nowych technik i metod badawczych. Pomimo deklaracji Autora o odniesieniu tego modelu badawczego do problematyki badań nad średniowieczem, jego spójność i kompleksowość pozwala na zasadne jego wykorzystanie do badań nad innymi okresami chronologicznymi.

Profesor Stanisław Tabaczyński był pogodną, ciepłą i dowcipną osobą, bywał niekiedy ironiczny, zawsze wymagający i krytyczny, błyskotliwy, żywo angażujący się w dyskusję, życzliwy, wsłuchujący się w opinie innych, ale zawsze gotowy do obrony własnego stanowiska. Podczas gdy większość badaczy jego pokolenia była częścią niemieckojęzycznego środowiska naukowego, prof. Tabaczyński należał do świata włoskiego i francuskiego. To było intelektualne środowisko, w którym wzrastał i którego był ważną postacią. Niezwykle wysoko cenił włoską kulturę, uwielbiał włoską kuchnię i był miłośnikiem włoskich win.

Był mistrzem, mentorem i przyjacielem wielu, przekraczając granice wyznaczone wiekiem i pozycją akademicką. Pozostaje bez wątpienia jednym z najważniejszych badaczy pierwszego pokolenia polskich archeologów po przedwojennym okresie formacyjnym, w którym polska archeologia zdobyła swój akademicki status i uzyskała stabilne podstawy instytucjonalne. To na tej generacji spoczywał obowiązek wypracowania zrębów praktyki badawczej, stworzenia szczegółowych metodologii i sformułowania programów dydaktycznych. Postaci tej miary nie mierzy się zatem listą odkryć jakichś największych, najwcześniejszych i najwspanialszych stanowisk czy obiektów, kryteriów tak powszechnie stosowanych w archeologii. Miarą odpowiednią dla takich postaci jest ranga i oryginalność myśli, umiejętność właściwego zdefiniowania stanu dyscypliny i wyznaczenie jej nowego miejsca w zmieniających się warunkach wewnętrznych i zewnętrznych. Podwaliny, jakie położył pod nowoczesną archeologię, są niepodważalne, a jego koncepcja procesu badawczego stała się nieusuwalnym elementem historii myśli archeologicznej w Polsce i w Europie. Obowiązkiem pokolenia jego uczniów jest ich pogłębianie i poszerzanie, aby sprostać wyzwaniom dynamicznie zmieniającej się teraźniejszości.

Pożegnaliśmy prof. Stanisława Tabaczyńskiego na Wojskowych Powązkach w grudniu 2020 roku. Spoczął obok zmarłej 5 lat wcześniej żony Eleonory, nieodłącznej towarzyszkii jego życia. Tak bardzo mu jej brakowało. Ale postaci tej miary nie umierają tak po prostu, zmieniają jedynie swoje miejsce, co wymusza przebudowanie naszych relacji wobec do nich. Bez cienia przesady można powiedzieć, że prof. Tabaczyński jest jedną z najważniejszych postaci w dziejach polskiej myśli archeologicznej. Jest i na długo pozostanie punktem odniesienia dla wszystkich, którzy chcą zrozumieć fenomen akademickiej nauki o przeszłości i jej dzieje zarówno w Polsce, jak i w Europie.

Stanisław Tabaczyński – pro memoria

Stanisław Tabaczyński, a member of the Polish Academy of Sciences, passed away in November 2020. He was one of the most influential theoreticians of

archaeology in post-War Poland. He developed an original concept of the archaeological process at the junction of the *Annales* school, the Poznań methodological school, and the inspirations from the Italian academic milieu centered around the Polish-Italian Interdisciplinary Working Taskforce of Applied Sciences in Archaeology and Protection of Cultural Patrimony. Its main components comprised long-term processes, ethnogenetic processes, and the polisemantisation of culture. He understood archaeology as the anthropology of the prehistoric past, outstretched between anthropology and history. He participated and ran numerous excavation projects in Poland and abroad. These comprised excavation campaigns carried out in the large-scale Millennium Research project in Poznań, Wrocław, Biskupin, Kołobrzeg, Grody Czerwieńskie and Nakło nad Notecią. His major achievement was the excavation of the early Medieval Sandomierz. He discovered a glassmaking workshop of the 7–8th centuries on Torcello Island in the Venice Lagoon and participated in numerous field projects in Italy, France, and Algeria. He is the author of numerous books and articles. Among his most important publications are three-volume *Theory and Practice of Archaeological Research*, *Przeszłość społeczna* [The Social Past], *Neolit środkowoeuropejski. Podstawy gospodarcze* [Central European Neolithic. The economic foundations] and *Archeologia średniowieczna – Problemy. Źródła, metody. Cele badawcze* [Medieval Archaeology. Issues, Sources, Methods, and Research Objectives].

Key words: archaeological theory, archaeological process, methodology, Medieval archaeology, the *Annales* school, Sandomierz

